

ZAŠTITA OKOLIŠA U POLJU LJUDSKIH PRAVA

ENVIRONMENTAL PROTECTION IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS

Omer Mahmutović¹, Safet Velić²

¹ Univerzitet u Sarajevu - Pedagoški fakultet, mahmutovic1976@gmail.com

² Univerzitet u Sarajevu - Pedagoški fakultet, svelic@pf.unsa.ba

Primljen / Received : 8. 2. 2023.
Prihvaćen / Accepted: 13. 3. 2023.

Sažetak

U polju nauke, ljudska prava i zaštita životne sredine su multidisciplinarne oblasti. Otuda različiti pristupi njihovoj interakciji. U kontekstu historijskog razvoja ljudskih prava, pravo za zdrav okoliš odnosno zaštita okoliša, spada u tzv. treću generaciju ljudskih prava. Usljed povećanje industrijalizacije širom svijeta i upotrebe tehnologija čija je glavna karakteristika laka dostupnost i niska cijena sirovina i procesa, javio se niz globalnih ekoloških problema (ozonska rupa, globalno zagrijavanje, klimatske promjene i sl.) koji su zahtijevali globalni odgovor. Prethodni pristupi (Štokholmska konferencija i sl.) nisu bili dovoljni, trebao je novi koncept koji sprječava nastanak problema. Noviji koncept nazvan je održivi razvoj, podrazumijeva ekonomski razvoj bez trajnog uticaja na okoliš. Kroz princip održivog razvoja formulisan je i posljednji koncept UN za očuvanje okoliša i unapređenje društva u svim segmentima, nazvan je Agenda 2030. BiH je potpisnik agende, no glavni pokretač napretka u polju zaštite okoliša i ljudskih prava je težnja BiH za pristupanje EU. Jedno od ključnih mjesta susreta ljudskih prava i zaštite okoliša trebaju biti prava aktivista za zaštitu okoliša, rješavanje njihovog pravnog statusa kroz zakon koji će prepoznati njihovu važnost. EU konkretno radi na ovome pa je očekivati da će i BiH kroz proces pristupanja EU učiniti napredak u polju boljeg statusa aktivista za zaštitu okoliša.

Ključne riječi: zaštita okoliša, ljudska prava, aktivisti, održivi razvoj

Abstract

In the field of science, human rights and environmental protection are multidisciplinary fields. Hence different approaches to their interaction. In the context of the historical development of human rights, the right to a healthy environment belongs to the third generation of human rights. Due to the increase in industrialization around the world and the use of technologies which main feature is the easy availability and low cost of raw materials and processes, a number of global environmental problems have appeared (ozone depletion, global warming, climate change, etc.) which required a global response. The previous approaches (Stockholm Conference, etc.) were not enough, a new concept was needed that prevents the emergence of problems. A new concept, called sustainable development, implies economic development without permanent

impact on the environment. Through the principle of sustainable development, the last UN concept for environmental protection and improvement of society in all segments was formulated, called Agenda 2030. BiH is a signatory to the agenda, but main driver of progress in the field of environmental protection and human rights is BiH's aspiration to join the EU. One of the key meeting points of human rights and environmental protection should be the rights of activists for environmental protection, resolving their legal status through a law that will recognize their importance. The EU is specifically working on this, so it is expected that BiH will also make progress in the field of better status of activists for environmental protection, through the process of joining EU.

Keywords: environmental protection, human rights, activists, sustainable development

1. DRUŠTVENE, HISTORIJSKE I GEOGRAFSKE RELACIJE ZAŠTITE OKOLIŠA I LJUDSKIH PRAVA

Presjek ljudskih prava i okoliša je često nedefinisano polje, ovisno s koje se pozicije posmatra. Za međunarodne eksperte u oblasti ljudskih prava ono se veže za prava na okoliš, poput prava na čist zrak, vodu i zemljište te minimum zdravstvenih standarda. Za okolišne filozofe, koji planetu tretiraju kao živi organizam, to je više poštovanje ekosistema nego pojedinačnih ljudskih prava, pa cilj nije da se definišu prava nego odgovornosti za brigu o okolini, a te su odgovornosti ugrađene u prava budućih generacija da nasljeđuju i održavaju planetu. Za mnoge sociologe ljudska prava i okoliš su primarno na socio-političkom terenu, kroz činjenice da su okolišni resursi predmet eksploatacije ekonomski bogatih i politički moćnih na štetu slabijih i siromašnih, jer eksploataciju često prati direktno uništavanje okoliša i ograničenje resursa stanovništva (Zarski, 2002). U polju održivog razvoja relacija zaštite okoliša i ljudskih prava veže se za ostvarivanje prava čovjeka na život i razvoj u zdravoj životnoj sredini, odnosno skladan odnos okoliša i privrede kako bi se osigurao zadovoljavajući životni standard ali i prirodno bogatstvo zemlje sačuvalo za buduće naraštaje (Lončarić-Horvat, 2003). U kontekstu historijskog razvoja ljudskih prava, pravo za zdrav okoliš odnosno zaštita okoliša, spada u tzv. treću generaciju ljudskih prava. Prva generacija ljudskih prava podrazumijeva građanska i politička prava, kao što su pravo na život, pravo na slobodu izražavanja, na pravedno suđenje i sl. Druga generacija ovih prava uključuje ekonomska, socijalna i kulturna prava, kao što je pravo na dostojan životni standard, pravo na zdravlje, pravo na obrazovanje i slična prava. Treća generacija ljudskih prava odnosi se na prava na životno okruženje koje ne ugrožava zdravlje i egzistenciju ljudi te prava budućih generacija na isto. Kroz pristup treće generacije ljudskih prava prepoznaju se novi problemi koji ugrožavaju pravo na život, zdravlje i privređivanje koji nisu bili izraženi tokom milenija postojanja čovjeka na planeti, stoga ova prava suštinom imaju svoje mjesto u kontekstu primarnih ljudskih

prava. Tradicionalno je čovjekova aktivnost uglavnom iz biosfere crpila osnovni izvor egzistencije (hrana, odjeća, energija, stambeni prostor i sl.), mnogo manje iz ostalih sfera (hidrosfera, litosfera, atmosfera), no danas ta aktivnost ima uticaj na kompletan okoliš, u svim sferama, te je tako postala globalna opasnost za cijelu planetu. Upravo se ovom problematikom bavi treća generacija ljudskih prava. Ona stavlja akcenat na pitanje kako sačuvati i zaštititi prirodne resurse u svrhu očuvanja zdravlja i života ljudi kao i za buduće naraštaje, jer u polju brige o kolektivitetima (narodi, nacije, čovječanstvo) u osnovi je briga o budućim naraštajima (Kolednjak i Šantalab, 2013). Uništavanje zdrave životne sredine, ovisno o vrsti antropogene aktivnosti i prirodnoj sferi, može se smatrati kršenjem ljudska prava pojedinca, stanovnika lokalne zajednice, regije i na koncu kršenjem prava svih stanovnika planete. Generalno kontaminacija ili uništenje zdravog tla (litosfera) ima uglavnom uticaj na ljudska prava pojedinaca i lokalne sredine, isti efekat na vodu (hidrosfera) uglavnom se odražava na prava stanovnike lokalne zajednice i regije, dok se narušavanje prirodnog sastava zraka (atmosfera) manifestuje ugrožavanjem ljudskih prava od lokalne do globalne zajednice.

2. GLOBALNE INICIJATIVE U ZAŠTITI OKOLIŠA

Tokom šezdesetih godina prošlog stoljeća grupa naučnika, industrijalaca i uticajnih intelektualaca okupljenih u tzv. Rimskom klubu pokrenula je inicijativu u vezi potrebe veće kontrole i limitiranja eksploatacije prirodnih resursa za ciljeve razvoja. Aktivnosti Rimskog kluba inicirali su prvu konferenciju Ujedinjenih Nacija (UN) o čovjeku i biosferi, u Stokholmu, juna 1972. godine. Na navedenoj konferenciji usvojena je Deklaracija o čovjekovom okolišu s ciljem njegovog očuvanja. Načelno su date preporuke državama članicama u vezi zaštite okoliša, međudržavne saradnje s istim ciljem, odnosno s ciljem izbjegavanja nanošenja okolinske štete susjednim i regionalnim državama. Jedini konkretni rezultati konferencije bili su rezolucija UN kojom je osnovan Program za okoliš Ujedinjenih Nacija (UNEP), kao središnja organizacija, koordinator i smjerničar globalnih aktivnosti na očuvanju okoliša te ustanovljenje 5. juna (prvi dan konferencije) kao Svjetskog dana zaštite okoliša. Ostali učinci konferencije imali su teorijski značaj, u formi načela i preporuka koji ne obavezuju članice UN, no svojim su sadržajem podigli svijest, pokrenuli promišljanje javnosti širom svijeta o potrebi zaštite okoliša i uspjeli stvoriti novi ambijent u saradnji između država. S pravom se konferencija u Stokholmu smatra prekretnicom u zaštiti planete koja je u budućnosti rezultirala načelom održivog razvoja (Kolednjak i Šantalab, 2013).

Aktivnosti Rimskog kluba i Konferencija u Stokholmu bili su pionirski poduhvati zaštite okoliša na globalnom nivou. Drugi talas globalnog pokreta za očuvanje planete desio se osamdesetih godina prošlog stoljeća. Usljed povećanje

industrijalizacije širom svijeta i upotrebe tehnologija čija je glavna karakteristika laka dostupnost i niska cijena sirovina i procesa, javlja se niz problema: oštećenje ozonskog omotača, globalno zagrijavanje, ekstremne meteorološke prilike, topljenje leda, ugrožavanje opstanka ili nestanak nekih biljnih i životinjskih vrsta, uništenje šuma i sl. Smjernice za izbjegavanje i rješavanje ovih problema nisu bile obuhvaćene preporukama Stokholmske konferencije zato je trebala nova platforma koja rješava problem u korijenu. To znači da sve strategije i planovi razvoja moraju uključivati očuvanje okoliša kao stavku, odnosno dozvoljava se upotreba prirodnih resursa ali samo u mjeri koju životna sredina može da podnese bez posljedica. Novi koncept nazvan je održivi razvoj i temeljna je vodilja politike očuvanje okoliša. U sklopu novog pristupa održana je Konferencija UN-a u Rio de Žaneiru 1992. godine ili tzv. "Samit o Zemlji" gdje je predstavljen "Program za 21. stoljeće" na kojoj su prisustvovali vodeće ličnosti i visoki funkcioneri 179 država. Pomenuti program često se naziva "Agenda 21" uvodi novinu u pristupu, a to je naglašen uticaj i aktivnost lokalnih sredina u primjeni planova održivog razvoja. Prethodno je 1987. godine ratifikovan Protokol iz Montreala o zabrani upotrebe tvari koje uništavaju ozon. On se pokazao kao dobar primjer globalne akcije u svrhu očuvanja okoliša, konkretno ozona, a svoj epilog upravo dobija ovih dana (početak 2023. godine) kada je u Izvještaju grupe naučnika pri UNEP-u zaključeno da će se ozonski omotač potpuno oporaviti u nekoliko narednih desetljeća (UNEP, 2023). Na bazi pozitivnog iskustva Protokola iz Montreala, na Samitu o Zemlji u Rio de Žaneiru 1992. godine predstavljen je budući dugoročni program sprječavanja globalnog zagrijavanja i klimatskih promjena kroz smanjenje emisije stakleničkih gasova. Ovaj program je konkretiziran 1997. godine pod nazivom Protokol iz Kjota (Japan). Veliki broj država je potpisao sporazum, međutim rezultati ovog protokola su još uvijek skromni. Razlog je ne-potpisivanje najvećeg emitera stakleničkih gasova SAD-a, kasnije povlačenje potpisa Kanade, snažan lobi eksploatatora i distributera fosilnih goriva i sl. (Rosen, 2015)

Bez obzira na samo djelimičan uspjeh Protokola iz Kjota i niza kasnijih u vezi s njim koji definišu dinamiku njegovog provođenja, UN su u septembru 2015. godine predstavili dokument Agenda 2030 za održivi razvoj. Ovaj dokument se obavezala sprovesti i naša zemlja zajedno sa ukupno 192. države. Kroz principe održivog razvoja, pored zaštite okoliša, ovaj dokument predviđa i sljedeće:

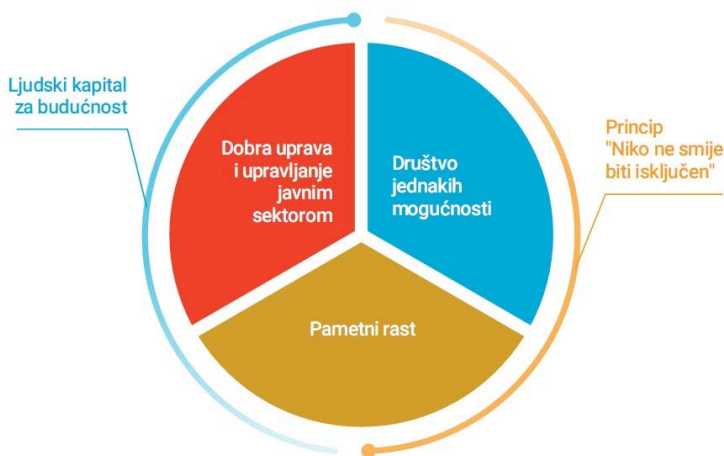
- iskorjenjivanje siromaštva u svim njegovim oblicima;
- vladavinu prava, jednakosti i nediskriminacije;
- briga o ranjivim grupama (djeca, osobe s posebnim potrebama i invaliditetom, starije osobe, izbjeglice, migranti i sl.) i inkluzivnost svih ovih grupa.

Slika 1. Koncept održivog razvoja

Agenda 2030 temelji se na Opštoj deklaraciji o ljudskim pravima, međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima i naglašava odgovornosti svih država da poštuju, štite i promoviraju ljudska prava. Agenda 2030 jasno dovodi u vezu zaštitu okoliša sa temeljnim ljudskim pravima, a sve u kontekst održivog razvoja, čiji se primarni ekonomsko-okolišni fokus proširuje i dobija opšte-društveni smisao, razvoj društva u svim segmentima. Agenda promovira 17 osnovnih i 169 specifičnih cilja u polju unapređenja mira, pravde, ljudskih prava, socio-ekonomskog statusa ljudi, zaštite okoliša (UNDP, 2020).

Održivi razvoj zauzima centralno mjesto u politici Evropske unije, a pristupanje Bosne i Hercegovine (BiH) uniji je primarni politički cilj. BiH je predala zahtjev za članstvo 2016. godine, a kandidatski status je dobila krajem 2022. godine. Krajem 2020. uz pomoć UNDP-a i Vlade Švedske izrađen je okvirni dokument Agende 2030 za BiH pod nazivom "Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH". Dokument utvrđuje okvirne pravce svih nivoa upravljanja u BiH za ostvarenje ciljeva održivog razvoja. Definisana su tri principa: dobro upravljanje javnim sektorom; pametan rast - rast utemeljen na bazi nauke i inovacija; društvo jednakih mogućnosti - inkluzivnost i poštovanje različitosti (manjine, izbjeglice, osobe s posebnim potrebama, djeca, stare osobe i sl.) (UNDP, 2020). Primjena ovih principa u praksi najviše će zavisiti od dinamike kojom se BiH pridružuje EU.

Slika 2 Razvojni pravci Agende 2030

4. POLOŽAJ LJUDSKIH PRAVA TREĆE GENERACIJE U ZAKONODAVSTVU EU I BiH

Ciljevi održivog razvoja na koje se EU obavezala kroz program Agenda 2030 jasno ističu povezanost temeljnih ljudskih prava, uništavanja okoliša i klimatskih promjena. Mnogo ranije, 1998. godine, evropske i neke srednje-azijske države su potpisale Aarhušku konvenciju. Konvencija iz Aarhusa, u godinama kasnije i ratifikovana od potpisnika, prvi je značajniji međunarodni dokument koji je zaživio i kao efikasan pravni instrument koji povezuje okoliš i ljudska prava. U njoj se utvrđuje pravo građana na informisanje, uključivanje i odlučivanje u vezi politike i aktivnosti koji imaju uticaj na životnu sredinu. Novo ljudsko pravo, pravo na zdrav, siguran i održiv okoliš priznalo je svih 27 država članica EU. Njih 14 je pravo na zdrav okoliš unijelo u ustav, dok ostale države članice to čine putem sudske prakse kojom se tumače ustavne odredbe zaštite prava na zdravlje ili putem ratifikovane Aarhuške konvencije. U oktobru 2021. i Vijeće UN za ljudska prava prvi je put priznalo pravo na čist, zdrav i održiv okoliš kao temeljno osnovno pravo (Yildirim, 2021). BiH je pristupila Aarhuškoj konvenciji 2008. godine no pravo na zdrav okoliš, u sklopu ljudskih prava, nije navedeno u Ustavu Bosne i Hercegovine. Propisi su ostali vezani za entitete (FBiH - Federacija BiH i RS - Republika Srpska), kantone i Distrikt Brčko i nisu u svim aktima eksplicitno navedeni (Hamzabegović et al., 2013). Inače u BiH legislativa u vezi očuvanja okoliša nije vertikalno usklađena, zato postoje praznine u zakonskim aktima na kantonalnom, entitetskom i državnom nivou, a slično je i u horizontalnom poređenju jer postoje značajne razlike u zakonima između dva entiteta i Brčko distrikta. Dok se u ustavu RS vrlo konkretno očuvanje okoliša stavlja u kontekst ljudskih prava,

u ustavu FBiH i pripadajućih kantona se to može samo nazrijeti, dok Statut Brčko distrikta (najviši pravni akt ovog administrativnog dijela BiH) vrlo površno i nejasno elaborira ovu tematiku. Sve ovo dodatno opterećuje djelovanje aktivista za očuvanje okoliša. Državni organ ne postoji, postoji samo međuentitetsko tijelo za okoliš osnovano 2006. godine koje se bavi usklađivanjem zakona i aktivnosti entitetskih ministarstava, učestvuje u radu međunarodnih organizacija i prati procese. Odlukom Vijeća ministara BiH 2010. godine osnovano je tijelo za provođenje Mehanizama čistog razvoja, Konvencije iz Kjota i Konvencije UN o promjeni klime, a 2015. godine je dodato i provođenje mjera za ublažavanje klimatskih promjena (SG BiH, 2015). Usvajanje državnog zakona o zaštiti okoliša je jedan od zahtjeva za ulazak BiH u članstvo EU pa se može očekivati u budućnosti. Nacrt zakona postoji ali upućivanje u parlamentarnu proceduru se odlaže usljed nesaglasnosti upravnih tijela na različitim nivoima, u vezi njegovog provođenja i stepena nadležnosti državnih organa u okolinskom sektoru (UNEP, 2011), to stanje i do danas nije promijenjeno. Činjenica da je perspektiva BiH punopravno članstvo u Evropskoj uniji, a to podrazumijeva da je obavezna uskladiti domaće zakone s onim Evropske unije. U skladu s tim i Izvještaji Evropske komisije o napretku BiH ka EU redovno navode potrebu osnaživanja sektora zaštite okoliša na nivou države (Hamzabegović et al., 2013)

5. STATUS PRAVA AKTIVISTA ZA ZAŠTITU OKOLIŠA

Uloga boraca za zaštitu okoliša nalazi se u samom središtu interakcije ljudskih prava i zaštite okoliša. Evropski parlament je u maju 2021. godine donio rezoluciju o učincima klimatskih promjena na ljudska prava i ulozi boraca za zaštitu okoliša u vezi s tim (Rodríguez-Ramos, 2021). Očekuje se da EU komisija predloži pravila kojima bi se novinari, aktivisti, nevladine organizacije, borci za prava, zviždači i drugi aktivisti u zaštiti okoliša zaštitili od moćnih pojedinaca i preduzeća, posebno zaštitili u polju pravnih radnji koje se pokreću protiv njih. Također se očekuje da EU imenuje posebnog izvjestitelja o stanju i statusu boraca za zaštitu okoliša te da se njima prizna povlašteni status, službena legitimacija i sl. S obzirom da u EU status aktivista za zaštitu okoliša još uvijek nije pravno prepoznat (Yildirim, 2021), nije očekivati da će i u BiH biti u bližoj budućnosti. U BiH u zadnjih dvadesetak godina kontinuirano raste aktivizam za zaštitu okoliša, no slično kao i kod aktivista za ljudska prava ne postoji evidencija o uznemiravanjima, napadima, prijetnjama, pravnim postupcima i sl. kojima su aktivisti izloženi. Snažno prisustvo misije EU u BiH značajno daje sigurniji prostor za djelovanje i finansijsku potporu. Pored protesta, medijske aktivnosti, aktivisti za zaštitu okoliša učestvuju i konstruktivnim djelovanjem - putem prijedloga u izradi i dopuni zakona. Svijetli primjer je posljednji Zakon o električnoj energiji FBiH, gdje je amandmanima aktivista za

zaštitu okoliša povećan stepen zaštite rijeka od gradnje mini-hidrocentrala, kroz prijedloge o obavezi zaštite biodiverziteta i obavezne saglasnosti lokalne zajednice (SN FBiH, 2022). U društvima kao što je BiH, s jasnim pokazateljima visokog stepena korupcije, aktivnost ovih grupa i pojedinaca je iznimno značajna i zaštita njihovih prava je najvažnija tačka interakcije ljudskih prava i zaštite okoliša.

6. ZAKLJUČAK

Dugo vremena je trebalo da se pravo na zdrav okoliš prepozna i uvede u oblast temeljnih ljudskih prava, okarakterisano je kao ljudsko pravo treće generacije. Zajedno sa socio-ekonomskim pravima i ovo prirodno pravo je uvršteno u matricu održivog razvoja, na globalnom nivou putem Agende UN 2030. Ista agenda daje širi smisao „održivom razvoju“ i definiše kao razvoj društva u svim segmentima. BiH je potpisnik Agende 2030, no za razliku od EU vrlo sporo radi na ispunjenju njenih ciljeva. Pored nedostatka volje u vrhovnih tijelima uprave, opstrukcija raznih ekonomskih i političkih lobija, razlog je dijelom i složena administrativna struktura države. Zaključuje se da je u BiH problem sâm zakon o zaštiti okolišu, njegovo postojanje na državnom nivou, njegovo usklađivanje na raznim nivoima i administrativnim jedinicama, a ne njegovo stavljanje u kontekst ljudskih prava. Istina ova neuređenost ne mora biti smetnja da očuvanje okoliša zakonom-ustavom bude u polju ljudskih prava, no opravdano je pitanje njegovog provođenja u praksi, s obzirom na složenost političkog i upravnog sistema u BiH. Jedno od ključnih mjesta susreta ljudskih prava i zaštite okoliša trebaju biti prava aktivista za zaštitu okoliša, rješavanje njihovog pravnog statusa kroz zakon koji će prepoznati njihovu važnost. U informativnom Izvještaju iz novembra 2021. godine Evropski ekonomski i socijalni odbor (EESC) poziva Evropsku komisiju da pristupi izradi zakona kojim bi se dao poseban status i pravna zaštita aktivistima u zaštiti okoliša. S obzirom na nedvojbenu težnju javnosti i političkih struktura u BiH za pristupanje EU, koje je krajem 2022. dobilo konkretan poticaj statusom kandidata, očekuje se napredak u polju ljudskih prava treće generacije, između ostalog i poboljšanje pravnog statusa aktivista na očuvanju okoliša.

LITERATURA

1. Zarski L. (2002) Human rights and the environment: conflicts and norms in a globalizing world. Routledge - Taylor and Francis group, Oxfordshire, UK.
2. Lončarić-Horvat O. (2003) Pravo okoliša. Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja Republike Hrvatske, Zagreb, Hrvatska.

3. Kolednjak M, Šantalab M (2013) Ljudska prava treće generacije. *Tehnički glasnik*. 7:3, 322-328.
4. UNEP (2023) UN Environmental Program <https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/ozone-layer-recovery-track-helping-avoid-global-warming-05degc>
5. Rosen A.M. (2015) The Wrong Solution at the Right Time: The Failure of the Kyoto Protocol on Climate Change. *Politics & Policy*, 43:1, 30-58.
6. UNDP (2020) Okvir za realizaciju ciljeva održivog razvoja u Bosni i Hercegovini. Razvojni program UN u BiH, decembar 2020.
7. Yildirim O. (2021) Zaštita okoliša kao preduvjet za poštovanje temeljnih prava. Informativni izvještaj - Europski gospodarski i socijalni odbor.
8. Hamzabegović S, Veladžić N, Bećiraj A. (2013) Zaštita okoliša u BiH i EU s osvrtom na ljudska prava. *Proceedings of 9th International Scientific Conference on Production Engineering - RIM 2013*, Budva, septembar 2013.
9. UNEP (2011) Pregled pravnog i institucionalnog okvira za zaštitu okoliša u Bosni i Hercegovini. Ured UNEP-a (UN Environmental Program) u BiH, april 2011.
10. SG BiH (2015) Odluka o dopunama odluke o osnivanju ovlaštenog organa za provođenje projekata mehanizma čistog razvoja Kjoto protokola okvirne konvencije ujedinjenih nacija o promjeni klime u Bosni i Hercegovini. *Službeni Glasnik BiH*, br. 45/15.
11. Rodriguez-Ramos M.S. (2021) Učinci klimatskih promjena na ljudska prava i ulogu boraca za zaštitu okoliša u vezi s tim pitanjem. Izvještaj Europskog Parlamenta (hr), 2020/2134(INI).
12. SN FBiH (2022) Zakon o dopunama zakona o električnoj energiji u Federaciji Bosne i Hercegovine. *Službene Novine FBiH*, br. 61/22.